

2. Relace, zobrazení, operace a algebraické struktury

Definice 2.1. Předpokládejme, že máme kartézský součin

$$A_1 \times \cdots \times A_n$$

množin $A_1, \dots, A_n$ (ne nutně různých); **n -ární relací** potom rozumíme libovolnou podmnožinu tohoto kartézského součinu.

Nejčastěji se setkáváme s $n = 2$, tzn. s **binárními relacemi**, a to zejména s případem, kdy jsou podmnožinami kartézského součinu $A \times A$ též množiny A . Označíme-li relaci $\mathcal{R}$, píšeme pak

$$\mathcal{R} \subset A_1 \times \cdots \times A_n,$$

případně $\mathcal{R} \subset A \times A$, apod.

Zde je namístě se zmínit o *relačních databázích*, které strukturují data ve formě tabulek: tyto tabulky nejsou ničím jiným, než binární relací $\mathcal{R} \subset A \times B$, kde A je například množina zaměstnanců, B množina vozidel a relace vyjadřuje, kdo s kterým vozidlem má právo jezdit.

Definice 2.2. Zobrazením neboli **funkcí** z množiny A do množiny B pak je relace, která splňuje pro všechna $a \in A$ a všechna $b, \bar{b} \in B$

$$(a, b) \in \mathcal{R}, \quad (a, \bar{b}) \in \mathcal{R} \quad \Rightarrow \quad b = \bar{b}.$$

Místo pak $\mathcal{R} \subset A \times B$ užíváme zápisu

$$f: A \rightarrow B$$

a místo $(a, b) \in \mathcal{R}$ píšeme

$$b = f(a);$$

b se potom nazývá **obraz** prvku a .

Definice 2.3. Všechna $a \in A$, pro které existuje $f(a) = b$ (v relačním zápisu: všechna a , pro něž existuje b tak, že $(a, b) \in \mathcal{R}$) tvoří množinu, které říkáme **definiční obor** zobrazení f a značíme ji $\text{Dom} f$. Všechna $b \in B$, pro které existuje $a \in A$ takové, že $f(a) = b$ (v relačním zápisu: všechna b , pro něž existuje a tak, že $(a, b) \in \mathcal{R}$) tvoří množinu, které říkáme **obor hodnot** zobrazení f a značíme ji $\text{Im} f$.

Definice 2.4. Zobrazení $f: A \rightarrow B$, které splňuje pro všechna $a, \bar{a} \in A$ a všechna $b \in B$

$$b = f(a), \quad b = f(\bar{a}) \quad \Rightarrow \quad a = \bar{a}$$

se nazývá **injekce**.

Dále, zobrazení $f: A \rightarrow B$, pro něž je množina všech jeho obrazů rovna B , se nazývá **surjekce**.

Zobrazení $f: A \rightarrow B$ s definičním oborem $\text{Dom} f = A$, které je současně injekcí i surjekcí, označujeme slovem *bijekce* (množin A a B).

Definice 2.5. Inverzní relaci k binární relaci $\mathcal{R} \subset A \times B$ definujeme jako relaci $\mathcal{R}^{-1} \subset B \times A$ vztahem

$$(a, b) \in \mathcal{R} \quad \Longleftrightarrow \quad (b, a) \in \mathcal{R}^{-1}.$$

Je-li $\mathcal{R}$ zobrazení a injekce, je inverzní relace také zobrazení (a také injekce). Nazýváme ho **inverzní zobrazení**.

Další úvahy budeme často provádět pro **číselné množiny**, a sice pro:

- množinu přirozených čísel $\mathbb{N}$
- množinu celých čísel $\mathbb{Z}$
- množinu racionálních čísel $\mathbb{Q}$
- množinu reálných čísel $\mathbb{R}$

Předpokládáme zde, že tyto množiny již byly zavedeny (pokud nebyly korektně definovány, spokojíme se s běžnou intuitivní představou).

Příklad 2.6. V případě bijekce každému prvku množiny A odpovídá právě jeden prvek množiny B ; jsou-li množiny A a B konečné, mají nutně stejný počet prvků; jsou-li nekonečné a existuje-li mezi nimi bijekce, mají také „stejně“ prvků, přesněji říkáme, že mají stejnou **mohutnost**. Povšimněme si některých množin, které mají stejnou mohutnost jako množina přirozených čísel $\mathbb{N}$, tedy jejich prvky lze přirozenými čísly oindexovat. Je to je například množina všech kladných sudých čísel

$$2, 4, 6, 8, 10, \dots,$$

množina všech celých čísel $\mathbb{Z}$

$$0, -1, 1, -2, 2, \dots,$$

i všech racionálních čísel $\mathbb{Q}$, což dokážeme takto: racionální číslo zapíšeme ve tvaru $\frac{p}{q}$, kde p, q jsou nesoudělná, $p \in \mathbb{Z}$, $q \in \mathbb{N}$, (číslo 0 zapíšeme $\frac{0}{1}$). Každému číslu $\frac{p}{q}$ nyní přiřadíme tzv. *výšku* $r = |p| + q$ a protože je počet racionálních čísel s konkrétní výškou konečný, jejich oindexování definujeme tak, že nejdříve vypíšeme všechna čísla s výškou 1, pak s výškou 2, atd.:

$$\begin{aligned} r = 1 : & \quad \frac{0}{1} \\ r = 2 : & \quad \frac{-1}{1}, \frac{1}{1} \\ r = 3 : & \quad \frac{-2}{1}, \frac{-1}{2}, \frac{1}{2}, \frac{2}{1} \\ r = 4 : & \quad \frac{-3}{1}, \frac{-1}{3}, \frac{1}{3}, \frac{3}{1} \\ & \quad \dots \end{aligned}$$

(Tedy. např. $a_{10} = \frac{1}{3}$.) Nekonečné množiny se stejnou mohutností jako $\mathbb{N}$ se nazývají **spočetné** (množiny konečné a spočetné se dohromady označují termínem **nejvýše spočetné**).

Příklad 2.7. Existují však i množiny, které mají nekonečně mnoho prvků, ale bijekce s přirozenými čísly neexistuje. Takové množiny nazýváme **nespočetné**. Dokážeme nyní, že množina všech reálných čísel $\mathbb{R}$ je nespočetná. Stačí ovšem, když dokážeme, že je nespočetná nějaká část množiny $\mathbb{R}$, tedy např. interval $[0, 1)$. Předpokládejme opak, tzn. že všechna čísla z intervalu $[0, 1)$ lze nějak uspořádat do nekonečné posloupnosti

$$\begin{aligned} a_1 &= 0, a_{11}a_{12}a_{13}a_{14} \dots a_{1n} \dots \\ a_2 &= 0, a_{21}a_{22}a_{23}a_{24} \dots a_{2n} \dots \\ a_3 &= 0, a_{31}a_{32}a_{33}a_{34} \dots a_{3n} \dots \\ a_4 &= 0, a_{41}a_{42}a_{43}a_{44} \dots a_{4n} \dots \\ & \quad \dots \\ a_n &= 0, a_{n1}a_{n2}a_{n3}a_{n4} \dots a_{nn} \dots \\ & \quad \dots \end{aligned}$$

(kde a_{ik} je k -tá číslice v desetinném vyjádření čísla a_i). Sestrojíme nyní číslo $b = 0, b_1b_2b_3b_4 \dots b_n \dots$ takto: je-li $a_{ii} = 1$, klademe $b_i = 2$, je-li $a_{ii} \neq 1$, klademe $b_i = 1$. Číslo b takto sestavené je různé od všech čísel a_i (od a_1 se liší v první číslici za desetinnou čárkou, od a_2 se liší v druhé číslici za desetinnou čárkou, atd.). Protože ale $b \in [0, 1)$, mělo by být ve vypsaném seznamu, tzn. mělo by být některým z čísel a_i , což je spor. Interval $[0, 1)$ a tudíž i množina $\mathbb{R}$ jsou nespočetné množiny.

Pojem zobrazení nám umožňuje korektně (pokud nechceme akceptovat intuitivní definice jako matice je „tabulka čísel uspořádaných do řádků a sloupců“ a funkce je „předpis“) zavést řadu dalších pojmů jako

reálná matice nebo **reálná funkce reálné proměnné**: Jde o zobrazení

$$A: \{1, \dots, m\} \times \{1, \dots, n\} \rightarrow \mathbb{R},$$

respektive

$$f: \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}.$$

Definice 2.8. **n -ární operací** na množině A rozumíme funkci

$$f: A_1 \times \dots \times A_n \rightarrow A.$$

(Nejde tedy o nic jiného než o speciální $(n + 1)$ -ární relaci.)

Poznámka 2.9. 1-ární operací se nazývá **unární** (například převrácená hodnota reálného čísla), 2-ární operací se nazývá **binární** (například součet dvou čísel) 3-ární operací se nazývá **ternární**, apod. Nejčastěji užívané jsou ovšem operace binární: zde místo $(a_1, a_2, a) \in \mathcal{R}$ budeme psát

$$a_1 * a_2 = a,$$

přičemž $*$ se nahrazuje i jinými vhodnými (a obvyklými) znaky.

Definice 2.10. **Algebraickou strukturou** rozumíme množinu spolu s nějakými operacemi na ní (daná struktura musí být na tyto operace uzavřená (uzavřenost znamená, že neomezené užití operace nevede nikdy k „vyběhnutí“ z množiny A). *Algebra* se zabývá vyšetřováním obecných vlastností algebraických struktur. Jde o typický postup matematické **abstrakce**: abstraktní popis algebraických struktur pak může být *implementován* v jednotlivých problémech. Například množina A s jednou binární operací se nazývá **grupoid**; zjištěné vlastnosti grupoidů pak můžeme uplatnit například pro množinu přirozených čísel $\mathbb{N}$ s operací sčítání $+$, která je grupoidem.

Důležitější algebraickou strukturou s jednou (užívány jsou ovšem i struktury s více operacemi: např. **okruh**, **pole**, aj., těm se zde již nevěnujeme) binární operací je ale **grupa**, což je množina G s binární operací $*$ splňující

G I. (*Asociativita operace*) pro všechna $a, b, c \in G$ platí $(a * b) * c = a * (b * c)$

G II. (*Existence neutrálního prvku*) existuje prvek $e \in G$ splňující pro všechna $a \in G$ platí
 $e * a = a * e = a$

G III. (*Existence opačného prvku*) pro každý prvek $a \in G$ existuje prvek $\bar{a} \in G$ splňující
 $a * \bar{a} = \bar{a} * a = e.$